

Ioan MILICĂ **POEZIE ȘI LIMBAJ**

În rețeaua vastă a bibliografiei privitoare la viața și opera lui Mihai Eminescu, lucrarea lui Dumitru Irimia, intitulată *Limbajul poetic eminescian* (1979), ocupă o poziție bine delimitată. Spre deosebire de cercetările care interoghează opera eminesciană cu mijloacele științelor literaturii, lucrarea profesorului Irimia este una dintre monografiile în care instrumentele științelor limbajului sunt puse în slujba găsirii unor modalități convergente și adecvate de interpretare a lumilor de semnificare reprezentate în / și prin poezie. Modernă în concepție și originală ca realizare interpretativă, monografia *Limbajul poetic eminescian* este poarta spre drumul pe care autorul ei urma să pășească cu statornicie și înțelepciune vreme de trei decenii de activitate științifică. Pentru întregirea acestei considerații, se cuvine a arăta că viziunea lui Dumitru Irimia asupra forțelor de adâncime care animă creația poetică eminesciană se cristalizase la momentul publicării *Limbajului poetic eminescian*. Cu zece ani mai devreme, adică în 1969, tânărul om de știință publica primele studii în care problematiza natura relației între limbă și poezie¹. Cheia de boltă a perspectivei deschise în teza de doctorat, anume că poezia lui Eminescu este mărturia artistică a existenței unui *limbaj poetic autonom*², se înălța, așadar, pe fundamentul durabil al ideilor vehiculate de unii dintre cei mai de seamă reprezentanți ai lingvisticii și culturii europene. Profesorul Irimia a rămas, până la capăt, fidel concepției asumate și a stăruit, atât cât a fost omenește posibil, în a lămuri ce ar trebui să se înțeleagă prin *autonomia limbajului poetic*³. Mai importantă însă decât calea aleasă de savant este trasarea ei în acord cu straturile de profunzime ale credinței lui Eminescu în mani-

festarea stilului ca energie a unei conștiințe creatoare. Stilul, observă Eminescu, este rezultat al confruntării artistului cu limba și expresie a victoriei pe care acesta o poartă asupra tiparelor aparent imuabile ale limbii⁴. Anterior judecăților lui L. Spitzer, marele romanist și stilistician austriac, adept al concepției idealiste, comentariul lui Eminescu se focalizează asupra ideii că, în artă, limba se află în permanentă facere și prefacere, că ea nu este doar un simplu instrument de comunicare, ci tezaurul din care își trage sevele *energía* oricărui model cultural întemeiat prin modelarea virtualităților de semnificare ale semnelor verbale. Mai târziu decât Eminescu, elevul lui W. Meyer-Lübke va situa sfera de preocupări a stilisticii la confluența dintre universul de simboluri numit limbă și cosmosul metaforic al literaturii. „Pod între lingvistică și istoria literară” trebuie să fie știința stilului, consideră Spitzer, arătând, cu îndreptățire, că literatura este, esențialmente, limba, așa cum ne apare ea scrisă de *locutorii privilegiați*. Ca instrument de creație culturală și grație geniului scriitoricesc, limba *se litera(tu)rizează*, adică devine expresia efortului de a surprinde, în interiorul operei artistice, „sufletul unei națiuni” și de a transfigura zestrea lingvistică în matrice spirituală și în matriță a formelor lingvistice „necesar” noi (Spitzer, 1970, p. 54).

De ce este scriitorul un *locutor privilegiat* ? Iată o întrebare care pune în lumină o componentă majoră a concepției lui L. Spitzer: orientarea către personalitatea artistică a scriitorului, concepută în termenii unei benefice solidarități între identitatea de vorbitor al unei limbi și cea de iscusit creator de modele literare. Un răspuns convingător la întrebarea de mai sus este oferit de Tudor Vianu. În studiul intitulat *Paradoxul poeziei*, stilisticianul român comentează că „poetul merge în contra curentului limbii, că el urcă panta pe care limba coboară și că se apropie de izvoarele de care ea se îndepărtează neîncetat. Astfel, în timp ce limba devine din ce în ce mai abstractă și mobilitatea ei topică se reduce neconținut, poetul știe să-i redea prospețimea sensibilă și s-o mențină fluentă și vie” (Vianu, 1968, p. 24). Se observă, așadar, că întoarcerea artistului către esențele durabile ale limbii se convertește în eleganță și rafinament, însă nu trebuie să se înțeleagă că, prin apropierea de izvoarele limbii, artistul devine anacronic sau că accesul spre latențele originare ale limbii este parcurs în sens unic, dinspre posibilitățile prezentului către evidențele trecutului. Ceea ce trebuie subliniat este tocmai capacitatea creativă a scriitorului de a elibera din chingile vremurilor forme și sensuri care ilustrează adecvat, fluent și viu individualitatea proiecției estetice numită operă literară.

Acesta este, în contururile sale cele mai cuprinzătoare, câmpul de idei în care se edifică viziunea lui Dumitru Irimia despre esența poeziei eminesciene. În concepția cărturarului ieșean, autonomia limbajului poetic este dată de fuziunea între sistemul artelor și cel al limbii. Acest punct de ve-

dere va fi îmbogățit prin considerații menite să reliefeze caracterul inefabil al poeziei, considerată ca manifestare a intuiției subiective ce nu se lasă cuprinsă în „corsetul unor legiferări, clasificări”. De aceea, limbajul poetic nu se lasă cunoscut prin termenii limbajului științific: „Limbajul științific poate descrie „fără rest” orice alt domeniu de activitate umană, dar nu creația artistică. Aceasta poate fi tradusă doar într-un alt limbaj artistic decât cel ce-i este propriu, traducere de asemenea incompletă dacă e vorba de poezie” (Irimia, 1969, p. 195).

Ca emblemă spirituală în care se îngemănează limba și arta, poezia nu se dezvăluie întru totul expresiei științifice, deși propensiunea stilisticianului este de a observa în ce chip se organizează „virtualitățile estetice ale limbii, pe care poetul le transformă în purtătoare de poezie” (Irimia, 1969, p. 191).

Potrivit unei asemenea înțelegeri, autonomia limbajului poetic ia naștere la confluența între dimensiunea estetică a limbii⁵, pe de o parte, și forța spirituală a creatorului de poezie, pe de altă parte. Harul poetului de a lua în stăpânire limba, de a-i pune în valoare potențialul expresiv se conjugă cu tezaurul de latențe originare pe care limba îl cuprinde. Reunite în poezie, cele două forțe, limba și spiritul creator al artistului, reflectă consubstanțialitatea limbajului și a gândirii. Este această perspectivă congruentă cu viziunea lui Eminescu asupra esenței poeziei? Printre însemnările poetului despre cultură și artă găsim următoarea afirmație: „Adevărat cum că poezia nu are să descifreze, ci, din contra, are să încifreze o idee poetică în simbolele și hieroglifele imaginilor sensibile – numai cum că aceste imagini trebuie să constituie haina unei idei, căci ele altfel sunt colori amestecate fără înțeles (...) Ideea e sufletul și acest suflet poartă în sine ca înăscută deja cugetarea corpului său” (Eminescu, 1970, p. 47).

Plasticitatea exprimării eminesciene reflectă caracterul revelatoriu al poeziei. Corespondența *idee – suflet* reflectă natura internă a gândirii poetice, necuprinsă încă în veșmântul unei încifrări. În acest stadiu, poezia, ca idee-suflet, este o latență inefabilă, o aspirație interioară a poetului, care nu se materializează, deși poartă, în sine, germenii propriei actualizări. Natura internă a gândirii poetice este, am spune, subiectivă, în sensul propus de Heidegger, ca prezență-în-sine.

Corespondența *haină – corp* ilustrează natura externă a gândirii poetice, care se lasă fixată, materializată în simbol. Înveșmântată în imagini purtătoare de valori, poezia, ca idee-corp, se arată lumii ca manifestare obiectivă a gândirii poetice, ca ceea ce este reprezentat, cum observă Heidegger.

În poezie, limba este pentru idee ceea ce corpul este pentru suflet, întocmai cum, pentru a fructifica o altă analogie eminesciană, sâmburele de ghindă

poartă ideea stejarului. Limbajul poetic este corpul în care viețuiește spiritul poeziei, haina ideii poetice, veșmântul pe care ideea-suflet îl poartă cu sine ca *innăscut*, cum spune Eminescu. Subtilele considerații eminesciene, pe care Tudor Vianu le pune pe seama unei influențe hegeliene asupra concepției poetului, sunt mărturii ale unei conștiințe care a înțeles cu limpezime ceea ce unii dintre marii teoreticieni ai științelor limbajului vor avea în vedere abia peste aproape jumătate de veac, anume procesualitatea relației limbă – gândire. Gândirea devine limbaj numai în măsura în care limbajul, așa cum observă E. Sapir (1921, p. 13), „crește treptat în gândirea care îi devine posibilă și care poate fi în cele din urmă înscrisă în tiparele și în formele sale; [limbajul – *n.r.*] nu este, așa cum se crede în genere și în chip naiv, eticheta atribuită unui gând încheiat” (Sapir, 1921, p. 13).

Spre deosebire de considerațiile lui Sapir, filozofia lui Eminescu se sprijină pe ideea că poezia transcende fenomenalitatea limbii, aspect subliniat de Dumitru Irimia (2009, p. 49): „Accesul la adevărul Lumii e posibil numai prin transcenderea limbii fenomenale într-un proces de *descifrare* – *incifrare*, prin care Adevărul ontic trece în Adevăr poetic”. Această notație reflectă armonia între profunzimea concepției lui Eminescu și fundamentele perspectivei poetico-stilistice asumate de Dumitru Irimia.

Pe calea deschisă de Tudor Vianu, prin analize stilistice precum *Demon la Eminescu*, *Expresia juvenilului la Eminescu*, *Expresia negației în poezia lui Eminescu*, *Epitetul eminescian*, cercetarea semnelor și sensurilor poetice a fost o preocupare permanentă a profesorului Irimia. Studiile de tinerețe anunțau deja conturarea unei concepții originale în cercetarea poeziei, în general, și a operei eminesciene, în special. În acest sens, merită reținute articolele *Stilistica și problema cercetării limbajului poetic românesc* (1969) și *Expresia lingvistică a universului în poezia lui M. Eminescu* (1970). Dacă primul dintre studiile menționate constituie o schiță-program care fixează coordonatele și componentele esențiale ale cercetării expresivității poetice, aspect ce va fi, de altfel, dezvoltat și nuanțat în teza de doctorat, *Limbajul poetic eminescian. Între limbă literară și expresie poetică*, Iași, 1976, cel de-al doilea articol surprinde dinamica relațiilor dintre semnele poetice și felul în care semnificațiile poetice se activează pentru a genera câmpul semantic al semnului *univers*. Studiul, dezvoltat mai apoi în lucrarea de doctorat, conține germenii din care va lua naștere concepția asupra modului în care se cuvine a interpreta semnele și sensurile poetice.

Principiul ierarhizării se dovedește hotărâtor în fixarea paradigmei interpretative care originează în realizările textuale și crește categorial până la fixarea constelațiilor care animă bogăția semantică a operei: realizare textuală → procedeu / raport asociativ → constelație semantică⁶. Ierarhizarea este corelată cu analiza organizării interne a semnelor. Descrierea trăsăturilor

semantice poetic relevante este orientată în așa fel, încât interpretarea este dezvoltată atât din perspectiva organizării interne a semnului (*semnificat – semnificant*), cât și din punctul de vedere al pertinentei expresive pe care o asigură laturile constitutive ale semnului: forma / expresia (sunet – muzicalitate) și substanța / conținutul (semem – seme).

Prin acest tip complex de interpretare stilistico-poetică, limbajul poetic se constituie, deopotrivă, în subiect (ceea ce există de la sine, ca prezență) și în obiect (ceea ce se reprezintă) al demersului exegetic.

Astfel reunite, poetica creației și poetica receptării (re-creației, în concepția lui Dumitru Irimia) coexistă într-un model epistemologic a cărui importanță în câmpul eminescologiei nu poate fi trecut cu vederea.

NOTE

¹ Într-unul din studiile dedicate acestei complexe chestiuni, Dumitru Irimia nota, în continuitatea concepției lui Tudor Vianu privind dubla intenție a limbajului și problema stilului, că poezia, artă a cuvântului, se slujește de acesta în chip reflexiv și tranzitiv deopotrivă, sarcina stilisticianului fiind aceea de a căuta specificul limbajului poetic: „Cercetarea stilistică a creației poetice trebuie să definească și să descrie natura, profilul și dinamica legilor interne care guvernează limba poetului” (Irimia, 1969, p. 191).

² „Cu o concepție modernă despre poezie și depășind net, prin opera sa, pașii făcuți în același sens de înaintași, Eminescu smulge cel dintâi limbajul poeziei dintre limitele închise ale limbii literare, acordându-i pentru prima dată *autonomie*” (Irimia, 1979, p. 452).

³ Monumentalul proiect denumit *Dicționarul limbajului poetic eminescian* evidențiază, de altfel, prefacerile de formă și de substanță linguală pe care poetul le-a impus prin opera sa.

⁴ „Când dezvoltarea literaturii ajunge la punctul acela unde scriitorii își înving și-și domină limba deși încă cu oarecare cheltuială de puteri atuncea ei scriu mai bine. Momentul ce precedă acestui stadiu se luptă cu o limbă încă barbară, momentul ce urmează se lasă cu totul în largul unei limbi învinsă deja, și stilul devine de toate zilele, hotărât” (Eminescu, 1970, p. 219).

⁵ Credința în natura estetică a limbii este o idee cu o tradiție bogată în filozofia limbajului. Pentru Humboldt, de pildă, frumosul este constitutiv limbii: „Frumusețea artistică nu se adaugă limbii asemenea unui ornament întâmplător, ci, dimpotrivă, este o consecință necesară pentru sine a esenței acesteia, o infailibilă piatră de încercare în desăvârșirea internă și generală a limbii. Căci activitatea internă a spiritului se avântă către cele mai îndrăznețe înălțimi doar atunci când sentimentul frumuseții își revarsă asupra ei strălucirea” (Humboldt, 2008, p. 129).

⁶ „Considerăm constelație semantică un grup de termeni lexicali între care se stabilesc diverse relații semantice” (Irimia, 1979, p. 463).

BIBLIOGRAFIE

1. Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, București, 2008.
2. Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, ediție de Dumitru Irimia, Editura Junimea, Iași, 1970.
3. Martin Heidegger, *Despre gândirea și vorbirea nonobiectivatoare*, în „Secolul 20”, nr. 325-326-327, *Limbaajul*, 1988.
4. Dumitru Irimia, *Stilistica și problema cercetării limbajului poetic românesc în Metodologia istoriei și criticii literare*, Editura Academiei, București, 1969, p. 189-198.
5. Dumitru Irimia, *Expresia lingvistică a universului în poezia lui M. Eminescu în Limbă și literatură*, vol. XXIV, București, 1970, p. 41-68.
6. Dumitru Irimia, *Limbaajul poetic eminescian*, Editura Junimea, Iași, 1979.
7. Dumitru Irimia, *Adevărul între cuvântul biblic și cuvântul poetic în viziunea lui Eminescu*, în „Text și discurs religios”, nr. 1, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2009.
8. Edward Sapir, *Language: An Introduction to the Study of Speech*, New York, Harcourt, Brace, 1921.
9. Tudor Vianu, *Mihai Eminescu*, Editura Junimea, Iași, 1974.